

Ewelina Górka

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

WARTOŚCI MORALNE I ESTETYCZNE NA ŁAMACH PARYSKIEJ „KULTURY”

Paryska „Kultura” to czasopismo ukazujące się w latach 1947-2000. Jej twórcą i redaktorem był Jerzy Giedroyc, który założył Instytut Literacki. Dokonał tego w 1946 roku wraz z Zofią i Zygmuntem Hertzami, Józefem Czapskim i Gustawem Herlingiem-Grudzińskim. We wskazanym czasopiśmie ukazywały się artykuły znanych pisarzy o tematyce literackiej, kulturalnej, ale przede wszystkim politycznej, dotyczące bieżącej sytuacji na arenie międzynarodowej.

W niniejszym artykule, w kontekście działalności wydawniczej Instytutu Literackiego podejmę próbę wskazania wartości moralnych oraz estetycznych obecnych w publikowanych na łamach „Kultury” tekstach znanych pisarzy polskich oraz publikacjach o charakterze publicystycznym. Zwracając uwagę na zróżnicowaną tematykę, podnoszoną w tekstach publikowanych w „Kulturze”, zamierzam odpowiedzieć na pytanie, jakie wartości stały się udziałem jej czytelników.

Dokonując klasyfikacji wartości, posłużyłam się typologią zaproponowaną przez prof. Jadwigę Puzyninę. Zgodnie z rozróżnieniem wartości pozytywnych ostatecznych przyjąłam podział za prof. J. Puzyniną na wartości: transcendentne, poznawcze, estetyczne, moralne, obyczajowe, witalne i odcuciowe. W niniejszym artykule skupiłam się na analizie wartości moralnych i estetycznych, analizując wybrane artykuły zamieszczone w „Kulturze” paryskiej w 1953 roku. Jako pojęcie centralne dla kategorii wartości moralnych przyjąłam *dobro*. Do pojęć z tego zakresu zaliczyłam: *wolność*, *godność ludzką*, *szacunek dla człowieka*, *tolerancję*, *odwagę*, *solidarność*, *bohaterstwo*. Natomiast w kategorii wartości estetycznych centrum stanowiło *piękno*. Analizując

teksty dotyczące sztuki, pojęcie to odniosłam do *artyzmu*. Wśród innych pojęć wymieniłam: *harmonię, ład, urodę i porządek*¹.

Jako materiały do analizy zostały wybrane artykuły zamieszczone w „Kulturze” w roku 1953, tj. dziewięć numerów „Kultury” (w tym jeden podwójny)². Rok należący do początkowego okresu funkcjonowania „Kultury”, został wskazany również w kontekście powstania serii wydawniczej „Biblioteki Kultury”. Prezentowany szkic, skupiający się na roku 1953, stanowi część planowanej większej całości badań rozpatrywanego zjawiska. Analizie zostały poddane artykuły zawarte w trzech działach pisma: w części początkowej, w dziale Poezje oraz dziale Książki³. Liczba tych artykułów oscyluje wokół stu. Na potrzeby niniejszej pracy zawężono ją do trzydziestu, wybierając teksty autorów, którzy wypowiedzieli się najczęściej (cztery artykuły lub więcej w ciągu roku). Posługując się wskazanymi powyżej wyróżnikami, zostało wyłonionych pięciu autorów, skupionych w kręgu „Kultury”, których artykuły zostaną omówione w niniejszym szkicu. Są to: Czesław Miłosz, Witold Gombrowicz, Jan Ulatowski, Konstanty A. Jeleński i Marian Pankowski⁴. Wskazani autorzy zyskiwali pozytywne opinie przesyłanych do J. Giedroycia tekstów. Warto zaznaczyć, że Czesław Miłosz i Witold Gombrowicz, niejako odkryci przez Redaktora, podjęli z nim długoletnią współpracę, trwającą aż do ich śmierci.

Dokonując analizy wskazanych artykułów, można wyróżnić trzy wyraźnie zarysowane kręgi zainteresowań. Są to tematy związane przede wszystkim z literaturą, ale również ze sztuką oraz poezją. Jako pierwsza zostanie przeze mnie omówiona literatura, z zastosowaniem podziału na dzieła pisarzy polskich i zagranicznych.

Dwaj czołowi pisarze współpracujący z Instytutem Literackim, tj. Czesław Miłosz i Witold Gombrowicz odnosili się do pisanych przez siebie utworów właśnie na łamach „Kultury”. W artykule Czesława Miłosza pt. *Notatki z lektury* odnaleźć można refleksje nt. dwóch dzieł Gombrowicza *Trans-Atlantyk* i *Ślub*, wydanych w „Bibliotece Kultury” jako jej tom pierwszy. Główna refleksja pojawiająca się w artykule odnosi się do stwierdzenia, że „książka należy do okresu, który odkrył, że człowiek może zrobić wszystko z człowiekiem”⁵. Zdobycie pełnej władzy staje się równorzędne

¹ J. Puzynina, *Język wartości*, Warszawa 1992, s. 153-163; *eadem*, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997, s. 272.

² W 1953 r. ukazały się także czwarty i piąty numer krajowy, który nie został poddany analizie ze względu na swój charakter. Omówieniu nie został również poddany 7-8 (podwójny) numer „Kultury” o tematyce amerykańskiej.

³ Pozostałe działy „Kultury” obecne na łamach pisma w 1953 r. to: Archiwum polityczne, Kronika ukraińska, Sprawy i troski, Najnowsza historia Polski, Kraj, Kronika kulturalna.

⁴ Z tej grupy został wyłączony Juliusz Mieroszewski, często publikujący w „Kulturze”, poruszający tematykę polityczną, komentujący aktualne wydarzenia na świecie.

⁵ C. Miłosz, *Notatki z lektury*, „Kultura” 1953 (dalej: K; jeśli nie zaznaczono inaczej 1953 r.), nr 4/66, s. 55.

z usprawiedliwieniem jej stosowania wobec przeciwnika, który jest określany jako nikczemny i nie może się zbuntować. Wyjaśnienie zaczerpnięte z przypowieści o panu i niewolniku, daje odniesienie do wzmacniającego się pod wpływem trudnych warunków niewolnika i zniewieściałego pana. Pojęcie wolności jednostki jest zestawiane z pojęciem dominacji i krzywdą drugiego człowieka, usprawiedliwianą posiadaniem pełni władzy i możliwościami poniżania człowieka słabszego, jak określa go autor – „miękkiego”.

Z kolei Witold Gombrowicz, w jednym z kolejnych numerów „Kultury”, przedstawił w dzienniku między innymi swoje refleksje po lekturze książki *Zniewolony umysł* C. Miłosza, która wywarła na nim duże wrażenie jako pouczająca i pobudzająca. Nie omieszkał jednak przedstawić krytyki dzieła, zwracając uwagę między innymi na przesadę w ukazywaniu demonicznej rzeczywistości krajowej i uleganiu schematom ograniczającym wolność, a także akcentując, że „sztuka prawdziwie ambitna [...] musi wyprzedzać swój czas, być sztuką jutra”⁶. Gombrowicz zwrócił również uwagę na rozpacz spowodowaną poniżeniem godności człowieka oraz upadkiem cywilizacji. Także w przypadku powyższego artykułu W. Gombrowicza wolność została ukazana jako wartość nadrzędna. Czynniki, jakie wpływają na jej ograniczenie mają charakter zarówno zewnętrzny (wspomniane poniżenie godności i krach cywilizacji), jak i wewnętrzny, tj. rozkosz i zabawa, na jakie jest narażony człowiek, niegotowy na ich doświadczanie.

Czesław Miłosz przedstawiając swój głos w dyskusji, w następnym numerze miesięcznika, odpowiedział Gombrowiczowi na zgłoszone uwagi. Zwrócił uwagę na związek pisarza z terażniejszością, doczesnością, w kontekście wydarzeń przyszłych, podkreślając: „Myślę, że śpiew przyszłości może narodzić się tylko pod piórem ściśle związanym z czasem terażniejszym”⁷. Wtedy według C. Miłosza, pisarz dotyka zagadnień istniejących, unika nieporozumień, a jego przekaz cechuje wierność i realizm. Pozostawanie w kręgu bieżących wydarzeń pozwala na odnalezienie perspektywy, tak potrzebnej pisarzowi. Podkreśla to w końcowej części artykułu, pisząc: „nie zdobędzie perspektywy wieków kto nie tkwi w swojej epoce, godząc się nawet na artystyczną przegraną, bo nagroda nie zależy od nas, bo «kto straci duszę, zyska ją»”⁸.

W odniesieniu do czystej sztuki ujawnia, że dopiero wyrzeczenie się jej, pozwala na jej osiągnięcie: „Sądzę, że czystą sztukę osiąga się przez wyrzeczenie się czystej sztuki, natomiast ci, co dążą do niej jako do celu, nie osiągną nic”⁹. Pozostawanie wiernym swoim przekonaniom i dążenie do zachowania realizmu jest oceniane w kategoriach

⁶ W. Gombrowicz, *Fragmety dziennika*, K, nr 9/71, s. 53.

⁷ C. Miłosz, *Gombrowiczowi*, K, nr 10/72, s. 13.

⁸ *Ibidem*.

⁹ *Ibidem*.

cnoty pisarskiej. Jeśli twórca kieruje się wartościami w tym przypadku wyższymi i donioślejszymi wobec terażniejszości, dzieło, które tworzy nosi znamiona arcyzmu.

Dalszy ciąg rozważań na temat cnoty, Witold Gombrowicz ujawnia we fragmencie zatytułowanym *Sienkiewicz*, w kontekście twórczości Adama Mickiewicza i Henryka Sienkiewicza, starających się utożsamić cnotę z urodą. Gombrowicz podkreślał, że literatura XVI i XVII wieku utożsamiała te dwa pojęcia. Piękno miało swoje odzwierciedlenie w życiu, które cechowało się moralnością; „tylko młodzieniec zacny, bogobojny i pocziwy mógł dostąpić kanonizacji estetycznej w sztuce”¹⁰. Związek między dobrem a pięknem był więc niezaprzeczalny. Sam W. Gombrowicz nawoływał jednak do tego, by sztuce pozostawić pełną swobodę działania, nie poddać się geniuszowi „łatwej urody”, a odkrywać brzydotę i grzech. Gombrowicz pisał: „Nie dopracujemy się nigdy ani urody, ani cnoty polskiej, póki nie ośmielimy się odkryć polskich grzechów i polskiej brzydoty”¹¹. Prawdziwa cnota bowiem nie ukrywa grzechów i brzydoty, a wręcz przeciwnie odsłania je, by wzmocnić naturalne piękno człowieka. Cnota stała się zatem fundamentem piękności. Witold Gombrowicz w swoich rozważaniach poszedł jeszcze dalej, gdy dodał, że związek z tymi wartościami ma wolność ludzka. W podsumowaniu swojego artykułu wyraźnie stwierdził, że piękno jest dziełem ludzi duchowo wolnych.

Pozostając w kręgu omawianych w „Kulturze” pisarzy polskich, warto zwrócić uwagę na refleksje Konstantego A. Jeleńskiego po lekturze książki Michała Pawlikowskiego pt. *Dwa światy*, która w zamyśle autora miała być syntezą problemu cywilizacji. Ocena tego utworu była jednoznacznie negatywna. Jeleński zarzucił autorowi brak korzystania z naukowych źródeł, deformację zawodową, naiwność, a wręcz bezczelność. Przedstawiona recenzja miała uświadomić czytelnikowi istnienie nurtu tzw. pseudo-nauki¹². Wskazując na antywartości takie jak kłamstwo, zakłamanie, a wręcz obłudę, autor artykułu zwrócił uwagę czytelnika na negatywne konotacje opisywanych zjawisk. Podniesienie tej tematyki w kontekście utworu M. Pawlikowskiego było okazją do oceny problemów cywilizacyjnych.

Z kolei Czesław Miłosz w kolejnym artykule *Notatki z lektury*, przedstawił swoje refleksje na temat tzw. procesów czarownic. Okazją do zaprezentowania sądów była książka Aldousa Huxleya pt. *Diabły z Loudun* (*Diabły z Loudun*) i opowiadanie Jarosława Iwaszkiewicza pt. *Matka Joanna od Aniołów*. Miłosz poruszył temat życia wewnętrznego, a także pobudek erotycznych, determinujących określone zachowania. Posługując się przykładem ojca Surina, wierzącego w opętanie Matki Joanny i chcącego ją ratować przed wiecznym potępieniem, autor zwrócił uwagę na takie

¹⁰ W. Gombrowicz, *Sienkiewicz*, K, nr 6/68, s. 4.

¹¹ *Ibidem*, s. 10.

¹² K.A. Jeleński, „*My szlachta od Jafeta*”, K, nr 4/66.

wartości jak: dobroć ludzka, szacunek dla drugiego człowieka i praworządność. Jak dodał sam C. Miłosz: „Na jego przykładzie autor chce pokazać, że autentyczne życie wewnętrzne jest czymś głębszym niż terminy jakimi ktoś się posługuje”¹³. Ten sam artykuł przyniósł również refleksje na temat powieści Floriana Czarnyszewicza pt. *Nadberezyńcy*, będącej zdaniem recenzenta rysunkiem obyczajów. Miłosz zwrócił również uwagę na tzw. proste widzenie świata, będące zaletą pisarza oraz wierność sobie i wyznawanym poglądom, która to wartość była podkreślana w stosunku do Gombrowicza. Końcowe słowa artykułu stanowią podsumowanie tych zaleceń:

Należy życzyć Czarnyszewiczowi, żeby starał się być wierny temu, co sam naprawdę przeżył i widział, bo wierność wobec rzeczywistości jest, zdaje się, najpewniejszym środkiem, gdy chodzi o zachowanie praw pisarskiego instynktu¹⁴.

Swoje refleksje na temat Bolesława Micińskiego na tle Czesława Miłosza i jego *Zniewolonego umysłu* przedstawił również Jan Ulatowski. Książkę Miłosza nazwał dokumentem nawrócenia i odniósł się do połączenia pojęć: prawda–jednostka. Jak podawał autor, w sytuacji kiedy stajemy przed dokonaniem wyboru, cechuje nas samotność i tylko od nas zależy jak postąpimy. Podjęta decyzja będzie oceniona tylko w naszym sumieniu. Dlatego podniesiona tu wartość, jaką jest wolność jest tak ważna i jak podkreślał Ulatowski nie może być nominalna, a żadne „prawo historii” nie pozwoli złamać Prawa, które człowiek odkrywa w sobie. Jan Ulatowski dodał też, że dzięki Miłoszowi i jego książce dowiedzieliśmy się, że: „literaci polscy, kapitulujący przed doktrynerami partyjnymi, nie kapitulowali przed prawdą; kapitulowali – [...] przed logiką”¹⁵.

Z kolei analizując recenzje książek zagranicznych umieszczane w „Kulturze”, można zauważyć zainteresowanie ówczesną literaturą zachodnioeuropejską. Teksty w tym zakresie najczęściej publikował Konstanty A. Jeleński. W jednym z nich pt. „*Numerus aureus*”, wypowiedział się na temat książki Mathili C. Ghyki pt. *Le Nombre d'Or (Złota Liczba)*, w której przedstawił tradycję pitagorejską w nauce współczesnej.

W pierwszym tomie (*Rytmy*) [M.C. Ghyka – A.G.] kondensuje wszystko to, co jest w estetyce elementem ścisłym i przeprowadza fascynujące studium związku jaki istnieje pomiędzy morfologią fizyczną i biologiczną, a nauką form stworzonych przez człowieka. [...] Drugi tom, (*Rytuály*) jest powtórzeniem tejże pielgrzymki w płaszczyźnie historycznej. Ghyka stara się tu wykazać jak pitagorejska tradycja [...] niespodziewanie odżyła w nauce współczesnej [...]¹⁶.

Prezentowana recenzja zwracała uwagę na otwartość autora książki oraz próbę pozyskania źródeł poznania. Chociaż K.A. Jeleński doceniał erudycję jej autora, nie

¹³ C. Miłosz, *Notatki z lektury*, K, nr 5/67, s. 57.

¹⁴ *Ibidem*, s. 63.

¹⁵ J. Ulatowski, *Rzeczywistość – ale jaka? (Bolesław Miciński na tle pokolenia)*, K, nr 6/68, s. 19.

¹⁶ K.A. Jeleński, „*Numerus aureus*”, K, nr 4/66, s. 130-131.

doszukał się konkretnych odpowiedzi. Rzetelność badawcza M.C. Ghyki i jego iście renesansowe pasje w doszukiwaniu się wyjaśnień analizowanych zjawisk zostały uwypuklone i postawione w pozytywnym świetle. Odnosząc się do dwóch kolejnych książek Mircea Eliade, tj. *Traité d'Histoire des Religions (Traktat historii religii)*, K.A. Jeleński zwrócił uwagę na historię religii porównawczych, w *Images et Symboles (Obrazy i symbole)* zaś – na związek symboli z podświadomością ludzkiego gatunku. Zwłaszcza w ostatnim dziele, tj. *Obrazy i symbole*, będącej zbiorem esejów M. Eliade, zwracano uwagę na duchowe zubożenie człowieka i zaakcentowano takie antywartości jak: zakłamanie, degradacja i niewierność.

W kolejnym numerze „Kultury” Konstanty A. Jeleński zrecenzował książkę Jana Malary i Lucienne Rey pt. *La Pologne d'une Occupation à l'autre (Polska z jednej okupacji do drugiej)*, stanowiącą pierwszą próbę historycznego spojrzenia na sowietyzację Polski, określając ją jako cenne źródło, choć nie wszystkie tezy oceniając jako trafne¹⁷. Jeleński w artykule wskazał braterstwo i solidarność narodu polskiego wobec rusyfikacji. W swoim tekście podawał, że: „autorzy przypisują tu największą rolę oporowi stawianemu przez robotników i chłopów. Podkreślają oni zanik klasy średniej, demoralizację inteligencji, zakłamanie intelektualistów”¹⁸. Choć K.A. Jeleński nie zgadzał się z wysuniętymi tezami, nie rozumiejąc między innymi pesymizmu autorów w stosunku do inteligencji, docenił źródłowy charakter opracowania. Zdaniem Konstantego A. Jeleńskiego ciekawą pozycją okazała się również publikacja Ernsta von Salomona pt. *Questionnaire (Kwestionariusz)*, będąca autobiograficznym sprawozdaniem autora, aresztowanego za wzięcie udziału w morderstwie jednego z polityków¹⁹. W historii E. von Salomona, aresztowanego przez Amerykanów, zaakcentowano solidarność z Niemcami i nienawiść do Amerykanów. Chociaż naród niemiecki nie został wybielony, a oprócz wad Amerykanów podano także ich zalety, cała publikacja została określona przez recenzenta mianem paradoksalnej. Ernst von Salomon w młodości poświęcił się bowiem wierze w wyznawane ideały, a jednak z biegiem czasu doznał rozczarowania.

Z pozytywną oceną spotkała się ponadto angielska powieść Jerzego Pietrkiewicza pt. *The Knotted Cord (Sznur z węzłami)*, która, choć pisana w języku angielskim, bardzo dobrze oddawała polski klimat. W powieści J. Pietrkiewicza zostały ukazane pierwsze lata niepodległości widziane przez pryzmat mieszkańców wsi. Konstanty A. Jeleński recenzował ją następująco: „Mistrzostwo tej zamiany polskiej treści na angielskie słowo jest uderzające. [...] język Pietrkiewicza jest «nieodwracalny» na

¹⁷ K.A. Jeleński, *Sowietyzacja Polski i duch P.P.S.*, K, nr 5/67, s. 130-131.

¹⁸ *Ibidem*, s. 132.

¹⁹ *Idem*, *Paradoksalny świadek*, K, nr 10/72.

polski, stanowi dziwny stop angielskiej mowy z duchem polskiego słowa. [...] po angielsku czyta się to wszystko gładko i niemal bez sprzeciwu”²⁰.

Jeleński dostrzegał więc walory artystyczne dzieła; podnosił głównie harmonię i ład, jaki panował w przedstawionej historii. Artyzm utworu oceniał bardzo wysoko.

Ostatnią pozycję w analizie K.A. Jeleńskiego stanowi artykuł prezentujący refleksje po lekturze książki François Fejto pt. *Histoire des démocraties populaires (Historia demokracji ludowej)*, skupiającej się na tematyce politycznej (analiza likwidacji partii socjalistycznych) i ekonomicznej (problem kolektywizacji)²¹. Wśród prezentowanych wartości na uwagę zasługuje przede wszystkim wierność wyznawanym zasadom, w tym przypadku marksizmowi i gotowość służenia sprawie.

Swoje uwagi po lekturze powieści francuskiej przedstawił również Czesław Miłosz. Publikacja Pierre’a Bulle pt. *Le Pont de la rivière Kwaï (Most na rzece Kwaï)*, poruszał bowiem problematykę budowy mostu, która nabrała wartości absolutnej, pomimo faktycznego celu jej budowy, stanowiąc niejako personifikację zaślepienia²². Budowany most miał się okazać pomocny w przygotowywanej inwazji na Indie, jednak w świadomości jej głównego budowniczego było to zadanie wyjątkowe, przeznaczone tylko dla wybranych. Pułkownik Nicholson odpowiedzialny za budowę nie dostrzegał jej celu, a jedynie kierował się wpojonymi zasadami i automatycznie je wypełniał. Akcentowane zaślepienie stało się antywartością naczelną. „Jest tutaj drażliwy punkt styyczny pomiędzy prawdziwym patosem wierności i automatyzmem, który może rodzić nawet zbrodnie, popełnione z czystym sumieniem”²³.

Kolejnym kręgiem zainteresowań autorów publikujących na łamach paryskiej „Kultury” były zagadnienia związane ze sztuką. Pisarze, których artykuły zostaną zanalizowane skupili się na takich zagadnieniach jak: sztuka współczesna, abstrakcyjna, ale i wolność artysty oraz niewytłumaczalność sztuki.

Witold Gombrowicz we *Fragmentach dziennika*, w związku z wizytą w muzeum i organizowanym tam odczytem, ujawnił swoje opinie na temat sztuki. Zwrócił uwagę między innymi na to, że obrazy nie mogą być umieszczane obok siebie; pisał: „Obrazy nie nadają się do tego, żeby je umieszczać jeden obok drugiego na gołej ścianie, obraz jest po to, aby ozdabiał wnętrze i był radością tych, którzy mogą z nim obcować”²⁴.

Prezentowane wartości harmonii i ładu artystycznego zaznaczono już w początkowej części artykułu; tylko zachowując porządek, możliwy jest pełny odbiór dzieła. Formułując opinie na temat sztuki, dodawał, że sztuka ma być dobrze osadzona w życiu, nie naśladować Zachodu, a skupić na własnej rzeczywistości. W ten sposób

²⁰ Idem, „English becomes Polish”, K, nr 11/73, s. 133-134.

²¹ Idem, *Między marksizmem a prawdą*, K, nr 2-3/64-65.

²² C. Miłosz, *Most absolutny*, K, nr 11/73.

²³ *Ibidem*, s. 141.

²⁴ W. Gombrowicz, *Fragmenty dziennika*, K, nr 11/73.

odbiorcy są w stanie doświadczyć prawdziwych doznań i obcować z pięknem w jego oryginalności.

W tym kontekście istotne wydają się opinie formułowane przez Jana Ulatowskiego na temat wolności artysty. Albowiem uważał, że kiedy artysta nie kieruje się swoim wyborem, a koniecznością, jego dzieło nie przedstawia wartości, a nawet bywa skazane na klęskę²⁵. Wolność stanowi zatem wartość nadrzędną. Autentyczność twórcy sprowadza się do braku jego ograniczeń.

Jan Ulatowski zwrócił również uwagę na tzw. niewytłumaczalność sztuki. Jak wyjaśniał w artykule, zawsze pozostanie coś, co nie da się sprowadzić do słów czy wzruszeń, a nawet do myśli i dodawał, że trzeba się z tym pogodzić, bo w sztuce tkwi tajemnica. Twierdził, że: „artysta tworzy sztukę, a razem z nią jej tajemnicę”²⁶. Takie opinie formułował także André Malraux, choć starał się z nimi polemizować. Uważał bowiem, że skoro w sztuce jest obecna tajemnica, to artysta ją posiada i rozumie, a wręcz ją tworzy. Jednak główne motto tych uwag sprowadzał do poniższego wytłumaczenia: „Dzieło sztuki jest sposobem pokazania tajemnicy, nie jest wytłumaczeniem”²⁷. Uwagi te powstały w kontekście lektury jednej z publikacji Romana Ingardena, a mianowicie *O budowie obrazu*, gdzie podnoszony był raczej problem literackiej budowy obrazu niż jej budowy malarskiej. Wskazana w artykule wartość, jaką jest piękno sztuki, powstaje dzięki zabiegom artysty, będącym twórcą danego dzieła.

Ten sam autor, tj. J. Ulatowski, wypowiedział się także na temat sztuki współczesnej. Przedstawił i omówił popularny pogląd zarzucający sztuce współczesnej „nieoddawanie rzeczywistości” i stawianie wyżej techniki niż treści. Pogląd ten ocenił negatywnie, tłumacząc to między innymi ignorancją i niewrażliwością na tradycję artystyczną. Podkreślił, że sztuka współczesna stara się uchwycić stosunek człowieka do świata i przywrócić obrazowi jego rzeczywisty charakter²⁸. Odwołując się do pojęcia prawdy, wyjaśnił, że: „sztuka powinna dawać nam obraz świata taki, jaki nam się przedstawia, gdy świat dla nas ożywa, gdy coś dla nas znaczy”²⁹. Jan Ulatowski w swoim artykule zwraca uwagę na takie antywartości jak: ignorancja, niewrażliwość czy oschłość, które stanowią o braku zrozumienia dla naszych czasów i tradycji artystycznej.

Swoją opinię, tym razem w kontekście innego artykułu Jana Ulatowskiego na temat sztuki abstrakcyjnej, sformułował także Konstanty A. Jeleński. Wyraźnie powiedział, że: „malarstwo [...] nie odkrywa nam żadnych «prawd», może nam tylko dać pewną

²⁵ J. Ulatowski, *Artysta wobec epoki*, K, nr 12/74.

²⁶ *Idem*, *O budowie obrazu*, K, nr 4/66, s. 66.

²⁷ *Ibidem*, s. 67.

²⁸ *Idem*, *Prawda czy konwenans*, K, nr 5/67.

²⁹ *Ibidem*, s. 40.

poetycką wizję świata. [...] Wszędzie działać będzie symbol”³⁰. Na marginesie wskazanego artykułu podniósł jednak takie zjawiska jak zwalczanie indywidualizmu, technokracja, odwrót od człowieka. W kontekście swoich rozważań akcentował takie antywartości: brak poszanowania dla opinii drugiej osoby, jej wolności oraz przekonań.

Oprócz omówionej wyżej tematyki literackiej i artystycznej, na łamach paryskiej „Kultury” można odnaleźć kilka artykułów związanych z problematyką poetycką. Co warto zaznaczyć, poezja omówiona w tych artykułach miała swoich reprezentantów wśród poetów polskich, a także zagranicznych.

Marian Pankowski na przykład przedstawił swoje refleksje na podstawie przetłumaczonego przez siebie wiersza Rudolfa Hagelstange’a pt. *Ballade vom Verschütteten Leben* (*Ballada o pogrzebanym życiu*), opisującego odnalezienie po sześciu latach żołnierzy zasypanych i uwięzionych w bunkrze-magazynie. Podjęta tematyka uwytknęła naczelną wartość jaką była wolność. Ukazanie losów sześciu niemieckich żołnierzy, którym udało się wydostać z zamkniętego pomieszczenia odsłania także różnicowanie charakterologiczne. W swoim dążeniu do wolności zachowywali się bowiem w odmienny sposób.

Tematykę poetycką podjął również Konstanty A. Jeleński, który dokonał przeglądu prasy krajowej, tj. „Trybuny Ludu”, „Życia Literackiego” i „Twórczości”, na wiadomość o śmierci Stalina. W artykule pt. *Notatki o żałobie* ujawnił swoje opinie na temat wierszy żałobnych pisarzy polskich, zbudowanych według jednego wzoru, oceniając je jako pozbawione wartości. W tym kontekście sformułował także ponure refleksje o słabej kondycji języka polskiego w tym zakresie³¹. Jako wytłumaczenie takiego stanu podał zarówno skrupowanie autora i brak wolności twórczej, ale i niewierność własnym zasadom i poglądom, a nawet, jak określił Jeleński, służalczość. W zakończeniu artykułu odniósł się do „wolności wewnętrznej człowieka, która chroni go przed uleganiem «atmosferze» stada”³².

Na wskazany temat wypowiedział się również Marian Pankowski, który w swoich artykułach w „Kulturze” podkreślał, jak istotną rolę odgrywa wolność. Wartość ta decydowała o późniejszej ocenie jakości dzieła, determinowała temat i wpływała na walory artystyczne podnoszone w recenzjach. W artykule pt. *Sztuka jest wyborem* Marian Pankowski przedstawił uwagi na marginesie *Korca maku* Kazimierza Wierzyńskiego, który pisząc wiele, oferował wiersze różnej wartości³³. Natomiast w *Uwagach o poezji* powoływał się na złą sytuację poety polskiego, który musi

³⁰ K.A. Jeleński, *Abstrakcja i „nieprzedmiotowość”*, K, nr 1/63, s. 39.

³¹ *Idem*, *Notatki o żałobie*, K, nr 5/67.

³² *Ibidem*, s. 17.

³³ M. Pankowski, *Sztuka jest wyborem*, K, nr 5/67.

zajmować się tematyką „po linii”. Z kolei: „poeci emigracyjni przez nikogo nie zmuszeni, dobrowolnie podporządkowali formę i jakość wiersza aktualnej tematyce”³⁴. Pankowski doceniał jednak współczesną poezję polską, która w wydaniu Bolesława Leśmiana, Juliana Tuwima, Juliana Przybosia i Czesława Miłosza wznosiła się na wysokość sztuki. To o poetach Awangardy stwierdził: „Pisano Sztuka, a myśłano: Dusza, Absolut, Piękno, Dobro i Prawda...”³⁵. Pozytywne opinie na temat pisarza Mieczysława Jastruna i jego zasług dla poezji sformułował także Czesław Miłosz³⁶.

Oprócz artykułów na temat poezji, na łamach „Kultury” były zamieszczane również wiersze. I tak w 1 numerze z 1953 roku zamieszczono trzy utwory Mariana Pankowskiego: *Patrząc na chmury*, *Biały piach* oraz *Wciąż młoda śniadość mowy*³⁷, natomiast w numerze 6 z tego samego roku był to utwór poetki Czesława Miłosza pt. *Dziecię Europy*³⁸. Należy również zaznaczyć, że wiersze pojawiały się, choć w okrojonym zakresie, w części artykułów przedstawiających refleksje na temat poezji³⁹.

Wśród wybranych artykułów cztery nie zostały przeze mnie zakwalifikowane do żadnego z trzech kręgów tematycznych. Są to artykuły: *Dwa procesy* C. Miłosza – na temat procesów w Pradze osób oskarżonych o współpracę z wywiadem, *A co z duszą?* J. Ulatowskiego – na temat cywilizacji przemysłowej, *Dwie przyjaciółki* K.A. Jeleńskiego – porównanie dwóch tygodników kobiecych „Elle” i „Przyjaciółki”, *Fragmety z dziennika* W. Gombrowicza – na temat pisania dziennika oraz odnoszące się do starości.

Po analizie wskazanych wcześniej artykułów, na wyraźne rozróżnienie zasługuje podjęta tematyka literacka i artystyczna. Jerzy Giedroyc, Redaktor paryskiej „Kultury”, dbał przede wszystkim o wysoki poziom merytoryczny zamieszczanych tekstów. Jego głównym obszarem zainteresowań była polityka, co znalazło odzwierciedlenie w artykułach przyjmowanych do druku i publikacjach książkowych wydawanych przez Instytut Literacki. Poruszana tematyka oscylowała jednak również wokół literatury polskiej i zagranicznej. Tematy skupione wokół pojęcia wolności, tak cennej dla artysty, ale i każdego człowieka, który z chwilą jej pozbawienia, stawał się bezwolny, były stale poruszane. Na poziomie artystycznym pojęcie to wiązało się niezbiecnie z poruszaną tematyką czy to w postaci stworzonych szkiców, wierszy i innych dzieł pisanych, czy w malarstwie skupiającym się na wskazanej, czasem wręcz

³⁴ *Idem*, *Uwagi o poezji*, K, nr 4/66, s. 58.

³⁵ *Ibidem*, s. 62.

³⁶ C. Miłosz, *O wierszach Jastruna*, K, nr 9/71.

³⁷ M. Pankowski, *Poezje*, K, nr 1/63, s. 60-62.

³⁸ C. Miłosz, *Dziecię Europy*, K, nr 6/68, s. 61-64.

³⁹ Mam tu na myśli artykuły: *O wierszach Jastruna* C. Miłosza (wiersze Mieczysława Jastruna, Józefa Czechowicza, Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego, Tadeusza Różewicza) oraz *Notatki o żałobie* K.A. Jeleńskiego.

narzucanej tematyce i motywie przewodnim. Istotne akcenty pojawiały się również w kontekście analizowania pojęcia cnoty, z jednej strony utożsamianej z urodą, pięknem, a z drugiej wydobywaną z rzeczywistości. Refleksje na ten temat stały się udziałem wielu autorów publikujących na łamach „Kultury”.

Mimo stałego wyraźnego natężenia tematyki politycznej, a przynajmniej do 1962 roku również historycznej, w piśmie znajdowały się artykuły, które często stawały się podstawą wydań książkowych. W 1953 roku wydano sześć książek. Trzy z nich były autorstwa omówionych powyżej pisarzy, były to między innymi: *Trans-Atlantyk* i *Ślub* Witolda Gombrowicza oraz *Zniewolony umysł* i wybór poezji *Światło dzienne* Czesława Miłosza. Ich wartość została dostrzeżona tak przez Redaktora, jak i czytelników pisma, często formułujących listy do redakcji. Wskazane artykuły i ich analiza pozwalają na dostrzeżenie jak znaczącą była działalność Instytutu Literackiego w Paryżu.

Bibliografia

- Gombrowicz W., *Sienkiewicz*, „Kultura” [dalej K] 1953, nr 6/68, s. 3-11.
 –, *Fragmenty dziennika*, K 1953, nr 9/71, s. 45-57.
 –, *Fragmenty dziennika*, K 1953, nr 11/73, s. 25-36.
 Jeleński K.A., *Abstrakcja i „nieprzedmiotowość”*, K 1953, nr 1/63, s. 38-43.
 –, *Między marksizmem a prawdą*, K 1953, nr 2-3/64-65, s. 213-219.
 –, *„My szlachta od Jafeta”*, K 1953, nr 4/66, s. 115-119.
 –, *„Numerus aureus”*, K 19653, nr 4/66, s. 130-134.
 –, *Notatki o żałobie*, K 1953, nr 5/67, s. 10-17.
 –, *Sowietyzacja Polski i duch P.P.S.*, K 1953, nr 5/67, s. 130-133.
 –, *Paradoksalny świadek*, K 1953, nr 10/72, s. 140-143.
 –, *„English becomes Polish”*, K 1953, nr 11/73, s. 133-134.
 Miłosz C., *Notatki z lektury*, K 1953, nr 4/66, s. 51-56.
 –, *Notatki z lektury*, K 1953, nr 5/67, s. 54-63.
 –, *Dziecię Europy*, K 1953, nr 6/68, s. 61-64.
 –, *O wierszach Jastruna*, K 1953, nr 9/71, s. 32-44.
 –, *Gombrowiczowi*, K 1953, nr 10/72, s. 11-14.
 –, *Most absolutny*, K 1953, nr 11/73, s. 140-141.
 Pankowski M., *Poezje*, K 1953, nr 1/63, s. 60-62.
 –, *Sztuka jest wyborem*, K 1953, nr 5/67, s. 129-130.
 –, *Uwagi o poezji*, K 1953, nr 4/66, s. 57-64.
 Puzynina J., *Język wartości*, Warszawa 1992.
 –, *Słowo – wartość – kultura*, Lublin 1997.
 Ulatowski J., *O budowie obrazu*, K 1953, nr 4/66, s. 65-72.
 –, *Prawda czy konwenans*, K 1953, nr 5/67, s. 33-40.
 –, *Rzeczywistość – ale jaka? (Bolesław Miciński na tle pokolenia)*, K 1953, nr 6/68, s. 19-26.
 –, *Artysta wobec epoki*, K 1953, nr 12/74, s. 25-28.

Wartości moralne i estetyczne na łamach paryskiej „Kultury”

Streszczenie: „Kultura”, czasopismo wydawane od 1947 roku przez Instytut Literacki w Paryżu, była dziełem Redaktora Jerzego Giedroycia. Na jego łamach ukazywały się artykuły o charakterze politycznym, ale również teksty autorstwa czołowych pisarzy polskich, między innymi Witolda Gombrowicza, Czesława Miłosza, Gustawa Herlinga-Grudzińskiego i innych, które podnosiły jej zasługi na polu literackim. Pisarze publikujący w „Kulturze” w 1953 roku zajmowali się zróżnicowaną tematyką. W niniejszym artykule dokonano analizy wybranych tekstów o tematyce literackiej, estetycznej i poetyckiej. Najczęściej wskazywanymi wartościami były wartości moralne (wolność, godność ludzka, szacunek dla człowieka, tolerancja, odwaga, solidarność, bohaterstwo) i estetyczne (piękno, harmonia, ład, artyzm, uroda). Ponadto artykuły publikowane w „Kulturze” miały odniesienie do publikacji wydawanych w ramach „Biblioteki Kultury”, serii zapoczątkowanej przez Redaktora w 1953 roku.

Słowa kluczowe: „Kultura” paryska, wartości moralne, wartości estetyczne

Moral and esthetic values in the Parisian „Kultura”

Summary: “Kultura”, a journal published from 1947 by Instytut Literacki in Paris, was founded by Redactor Jerzy Giedroyc. On its pages were published mainly political articles, but also texts the main known Polish writers, eg. Witold Gombrowicz, Czesław Miłosz, Gustaw Herling-Grudziński and the others. Writers, who are published in “Kultura” in 1953, prepared their texts about different topics. In this draft, literacy, esthetic and poetics articles were analysed. The most often figured values were moral (freedom, human dignity, esteem, tolerance, courage, solidarity, heroism) and esthetic (beauty, harmony, order, artism, charm) values. In additional, articles published in “Kultura” were related to publications from “Biblioteka Kultury” (Library of Kultura), a serie founded by Redactor in 1953.

Keywords: Parisian “Kultura”, moral values, esthetic values